

בס"ד

שיעורי הגר"א עוזר שליט"א ראש ישיבת אתרי

המתקיימים בבית הכנסת "מאור ישראל", בראנד 18, הר נוף

בענין:

מתנת שכיב מרע

- תמב -

נמסר בש"ק פ' ויחי ה'תשע"ו

בש"ק פרשת שמות יחל השיעור אי"ה בשעה 9:00 בליל שבת ויהיה בענין:

מינקת גויה

בברכת שבת שלום

המארגנים

לקבלת השיעורים באימייל יש לכתוב בקשה ל"תמונת עיצוב גרפית": timnal@zahav.net.il

מתנת שכיב מרע

האומר לשלוחו 'הולך מנה זה לפלוני' ומת המקבל בחיי נותן - יינתן ליורשי המקבל. ורש"י והרשב"א שם פירשו דבשכיב מרע נקטינן ד'הולך' כ'זכי' דמי הלכך כשהגביהו השליח זכה במנה בשביל המקבל והרי באותה שעה היה המקבל חי. וכן פירשו הרמ"ה (מונא בטור חו"מ קכה) ורבנו יונה (ב"ב קכה). ואולם הרא"ש פירש [וכ"ה בתוס' בקיצור] דלעולם 'הולך' לאו זכי גם בשכ"מ, אלא שמתנת שכ"מ שמת חלה למפרע משעת אמירתו, הלכך לאחר שמת השכ"מ דיינינן שכבר זכה המקבל משעה ראשונה, ולכן גם אם מצאו השליח מת כבר זכה המקבל מקודם. הרי שלדעת התוס' והרא"ש חלה מתנת שכ"מ למפרע, וא"כ י"ל שאף הרי"ף והרמב"ם סוברים כן ולפיכך נקטו שאם שתק המקבל בשעה ראשונה ואחר כך צווח - קנה, שהרי כשמת השכ"מ הוברר שכבר זכה הלה משעה ראשונה. עכ"ד הקצות.

וי"ש לתמוה טובא, אם כשמת אגלאי למפרע שהמתנה חלה משעה ראשונה, אמאי השכ"מ חוזר בו ממתנתו [שגם אם מת מחליו אין מתנתו קיימת], ומאי שנא חזרת המקבל דלא מהני מחזרת השכ"מ. ועוד, עיקר הבנה זו בדברי הרא"ש מוקשית, וכפי שהקשה הר"ן (בגמין שם) מדאמרינן (בב"ב קלז.) 'נכסי לך ואחר כך לפלוני', ונתנם המקבל במתנת שכיב מרע לאחר - לא עשה כלום, דשכיב מרע קונה רק לאחר גמר מיתה וכבר קדמו 'אחר כך' לזכות בשעת גמר מיתה. ואם איתא דמתנת שכ"מ קונה משעה ראשונה והמיתה אינה אלא 'תנאי', מדוע קדמו אחר כך, הלא אגלאי השתא שזכה מקבל המתנה מחיים. ועוד תמה האור-שמח (זכיה שם) אם הוא קנין מחיים על תנאי, א"כ מהו שאמרו בגמרא (קנב.) בשכ"מ שעשה קנין שמא לא גמר להקנותו אלא בשטר ואין שטר לאחר מיתה, והלא אם חלה המתנה למפרע והמיתה אינה אלא 'תנאי' במתנה, ודאי מהני אף מתנת בריא בכי האי גוונא - אלא מוכח שאין מתנת שכ"מ חלה רק לאחר מיתה.

ב לפיכך מחזורתא בפירוש דברי התוס' והרא"ש כפי שביאר בספר אמרי משה (לט) שכוונתם לגדר 'חלות למפרע' ולא לאגלאי למפרע. כלומר רק לאחר גמר המיתה חלה המתנה למפרע, ולא שהמיתה מבררת שכך היתה המציאות מקודם, אלא עד המיתה באמת לא קנה, ורק בשעת המיתה חלה זכיות המקבל אחרנית למפרע משעת האמירה. ודקדק כן היטב מאריכות לשון הרא"ש (וכלשון הרא"ש בנדרים פ"ו ג לענין התרת נדרים, שדקדקו הגרש"ק והגרא"ו).

ועיקר הבחנה זו בשני מיני למפרע, יסודה בדברי הגר"ח (בהלכות אישות ב,ט) לענין חלות מיאון, שאף שהמיאון מפקיע הקדושין למפרע, שלכך הממאנת מותרת בקרוביו והוא מותר בקרובותיה, מ"מ לא שהוברר שהכל היה בטעות ואנו לא ידענו, אלא בזמן העבר אכן היו קדושין - שלכך אין מחזרת לו מעשיה ידיה של כל אותם הימים - רק המיאון עוקר השתא את הקידושין מעיקרם. הלכך כלפי איסור קרובות שהוא תלוי בסיבה תמידית של שם 'אישות', מהני המיאון להפקיע שם אישות מעיקרא ואין עליה כעת שם 'אחות אשתו' וכד', משא"כ לגבי דינים שנקבעו כפי הדין של אותה שעה ואינם תלויים בשם תמידי בהווה - וכגון זכיות ממון שזכה בו ממנה כדין - אין הדינים הללו משתנים עתה, שהרי באותה שעה אכן היתה מקודשת לפי האמת.

א ויתחזק ישראל - פירש החזקוני: התחזק להראות עצמו כבריא, לפי שמתנת שכיב מרע אם עמד יכול לחזור בו, ועכשיו לפי שרצה לברכס נתכוין להיות מתנתו כמתנת בריא שאינו יכול לחזור בו.^א

הנה דין זה ששכיב מרע שעמד מחליו אין מתנתו קיימת, מבואר במשנה (ב"ב קמו:). והטעם מפורש בגמרא, דאזלינן בתר אומדנא. ופרשב"ם ועוד ראשונים דאזלינן בתר אומד דעתו שלא נתן אלא אם ימות מחליו זה ולא על דעת שיעמוד ממנו. ומבואר בראשונים (ע' בשו"ת הריב"ש רז ועוד. וכ"מ ברמב"ם זכיה, חה, כו) שאם עמד בטלה מתנתו מאליה ואין צריך שיחזור בו בפירוש, שודאי לא היה בדעתו ליתן אלא בתנאי שימות מחליו.

ור"ן נוסף אמר שמואל (שם קנא:): כל שאילו עמד חוזר - חוזר במתנתו. פירוש, אף בעודו שכיב מרע יכול לחזור בו ממתנתו, ואם חוזר בו אין מתנתו מתנה גם אם מת מאותו חולי. וטעם הדבר בפשוטו הוא משום שמתנת שכיב מרע חלה רק לאחר מיתה (כמפורש בגמרא ב"ב קלז.) ועל כן יכול לחזור בו קודם זמן חלות המתנה, כמו המקנה 'לאחר ל' יום' שחוזר בו בתוך ל' (ע' קדושין נט).

ובעלמא אין קנין לאחר מיתה, ורק מתנת שכיב מרע חלה אחר גמר מיתה כאמור, שתקנו חכמים במתנת שכ"מ כמה דברים שלא מן הדין כדי שלא תטרף דעתו עליו, וכגון זה שדבריו ככתובים וכמסורים ואין צריך קנין. ומבואר בגמרא (קנב.) אליבא דשמואל שאם קנו מידו חיישין שמא לא גמר להקנותו אלא בשטר, לעשותה כמתנת בריא, ואין שטר לאחר מיתה - לפיכך לא קנה גם אם מת מחליו. הלכך אם בא לעשות קנין צריך לעשותו בלשון יפוי כח למקבל המתנה, שמוסיף חיזוק למתנת שכיב מרע ע"י קנין].

והנה איתא בגמרא (קלז: קלח.) הכותב נכסיו לאחר ואמר הלה אי אפשי בהם, צווח מעיקרא - לא קנה, שתק מעיקרא ולבסוף צווח - קנה. הלכה זו הביאה הרי"ף והרמב"ם (זכיה ומתנה ט,ג-יד) לענין מתנת שכיב מרע. ותמה בקצות החשן (סוס"י רמה) על דבריהם, מדוע שתק ולבסוף צווח קנה והלא מתנת שכ"מ חלה רק לאחר מיתה, ואם כן למה לא יוכל המקבל לחזור בו כל עוד השכ"מ חי ועדיין לא חלה המתנה. [ואכן הנמו"י כתב שמסתבר שיכול לחזור כל עוד השכ"מ חי, אבל ברמב"ם ובשו"ע אין נראה כן].

וחידוש הקצות שלדעת הרמב"ם מתנת שכ"מ חלה בשעת האמירה, ואילו המיתה אינה אלא כמו תנאי במתנה, וכשמת ונתקיים התנאי הרי אגלאי מילתא למפרע שחלה המתנה מתחילה, ועל כן לא הועילה חזרת המקבל כיון ששתק בשעת האמירה הראשונה והרי הוברר שכבר זכה בה באותה שעה.

וחיל"ה דהקצות מדברי התוס' והרא"ש בגמין (יד:) גבי שכיב מרע

^א יל"ע הכי דמי, אם הוא דבר שאין בו קנין, הלא אין בזה חילוק בין בריא לשכ"מ לנידון אפשרות חזרה. ואם צריך קנין ולא עשה קנין, מה מהני שאומר שנותן כבריא והרי לא קנה. אלא מיירי שעשה קנין ואעפ"כ אילולי נתן במתנת שכיב מרע יכול לחזור. ובשלמא לשמואל (קנב.) יש לפרש בעושה קנין ביפוי כח, שאם הוא שכיב מרע חוזר ועתה שמתחזק ועושה כמתנת בריא אינו חוזר, אבל לרב דמתנת שכ"מ שכתוב בה קנין אם עמד אינו חוזר, וכ"ש שאינו חוזר בחליו [ונראה שזו כוונת רבנו גרשום ב"ב קדי]. למה צריך להתחזק כבריא. וי"ל דעת האומרים דמודה רב במצוה מחמת מיתה שאם עמד חוזר, וכן חוזר בו בחליו.

או י"ל דהלא קודם שתקנו דדברי שכ"מ ככתובין וכמסורין הוא, ואעפ"כ איכא אומדנא שנותן רק מחמת מיתה (כסברת הרשב"ם והריטב"א), ורצה ליתנו כבריא להראות שנותן באופן מוחלט.

מאיר שקנה] יכול לחזור בו כל עוד לא בא הדבר לעולם, וגם יש בזה חסרון ד'כלתה קנינו' אם לא שהקנה בכסף או בשטר ולא נתקרקע השטר (כמבואר בב"מ סו) - אם אמר בשעת מעשה הקנין 'מעכשיו' אין יכול לחזור בו וגם ליכא חסרון ד'כלתה' (וכ"כ התוס' בב"מ טז גבי 'כלתה'). ובפשוטו אין הדבר מובן כלל, דהא ודאי לא שייך שיחול קנין על דבר שאינו בעולם, וא"כ מדוע אין יכול לחזור ומ"ט לא כלתה קנינו.

ופירשו הגר"ח והגרש"ק דבכל מקנה 'לאחר שלשים' אין הגדר שהמעשה-קנין נשלם ורק חלוטו מעוכבת, אלא המעשה עצמו לא הושלם אלא לאחר שלשים, כי אם המעשה הושלם אין אפשרות לאדם לעכב את פעולתו. והוא הטעם שהמקנה לאחר ל' יכול לחזור בו משום דאית דבור ומבטל דיבור (קדושין נט) - שהואיל והמעשה לא נגמר עדיין, אין כאן 'מעשה' אלא גדר 'דיבור'. ועל כן בכל מקנה לאחר זמן יש חסרון ד'כלתה קנינו' כי בשעה שהמעשה נגמר צריך הוא להיות קיים במציאות, הלכך לא מהני להגביה עכשיו ולקנות לאחר זמן כי בשעת השלמת המעשה אין פעולת קנין, ומהני דוקא בקנין כסף או בשטר שהדבר-הקונה ממשיך להתקיים. והנה בדבר שלא בא לעולם כשאומר 'מעכשיו', סובר הרשב"א שאעפ"י שאין חלות קנין עד שיבוא הדבר לעולם, סו"ס המעשה-קנין נשלם מיד, אלא שאינו יכול לחול מחמת עיכוב מציאותי, שאין החפץ בעולם [ובזה לא דמי לקנין לאחר ל' בחפץ שנמצא בעולם, שאם אך המעשה נשלם הרי בהכרח הוא חל, שאין ביכולת האדם להפריד את החלות - שעל כן גם באומר 'מעכשיו' ולאחר ל' שנחלקו בגמרא (בקדושין ס) אי תנאה הוי או ספק-חזרה וכד', ולכו"ע מיהת לא אמרינן שהמעשה נשלם והחלות מעוכבת, שאין ביד האדם לעשות כזאת - משא"כ כשהחלות מעוכבת מצד המציאות].

ובגדר זה ד'מעכשיו' בדבר שלא בא לעולם, אמר הגר"א במתנת שכ"מ, שהמעשה נגמר לאלתר, דדבריו ככתובין וכמסורין דמי, אלא דהחלות מעוכבת עד לאחר גמר מיתה. ואף דבעלמא ליכא כגון זה אם לא מפני הכרח המציאות או גזרת הכתוב בדינים מסוימים, הכא כל עיקרה של מתנה זו תקנה דרבנן היא שלא כפי כללי הדין הרגילים כנ"ל. וכיון שכן הרי מובן שאעפ"י שהמקבל צווח שאינו רוצה בה, אך כיון שבשעת המעשה כבר נתרצה הרי המעשה נגמר ולא כל כמיניה לחזור בו, וכדין 'מעכשיו' בדבר שלא בא לעולם שאמר הרשב"א שא"א לחזור כי כבר נגמר המעשה.

אלא שעדיין התימה גדולה, שלא ביאר הגר"א אמאי השכ"מ עצמו יכול לחזור בו ממתנתו, והלא המעשה כבר נשלם, וכמו דלא מהני חזרת המקבל מהאי טעמא.

ומב מקום, מה שהראה הגר"א בשיטת הרמב"ם שמעשה-הקנין כבר נגמר בחייו ורק החלות מעוכבת מלחול עד שימות [שלא כקנין לאחר ל'], מתאים מאד עם מה שנתבאר לעיל מהרמב"ם כיסוד האמרי-משה שמתנת שכ"מ חלה במיתה למפרע משעת האמירה, כיון שהמעשה מחייב בעצם את החלת החלות [רק שתקנו בשכ"מ שלא יחול בפועל אלא לאחר מיתה] על כן דיינין עתה שחלה המתנה משעה ראשונה. [ושאני מקנין 'מעכשיו' בדבר שלא בא לעולם שלא חל למפרע, דהתם אי אפשר לחול קנין על דבר שאינו בעולם]. ומבואר עתה היטב מדוע לא אכפת לך שמת המקבל בחיי הנותן, שהרי המעשה נגמר עוד בחייו וגם חלות הזכייה חלה

וכי"ב אמר הגרש"ק (בשער"י ב"ט; ז"ח ועוד) גם בדין דאורייתא - גבי גדר התרת חכם שעוקר הנדר מעיקרו; לא שמברר שלא היה נדר בעולם אלא שעוקרו השתא מעיקרו ושרשו. ונתבארו גדרים אלו בהרחבה במק"א].

ובזה תירץ האמרי-משה קושיות הר"ן והאור-שמה, שהואיל וזמן חלות המתנה בעצם הוא לאחר גמר מיתה [אלא שבאותה שעה חל הדבר אחרוני], לכך שפיר קדמו 'אחריך' למקבל המתנה, כי בזמן האמיתי של חלות המתנה - היינו זמן המיתה - כבר היתה מתנה זו קנויה לאחר, ולא הגיעה לידו מעולם. ולכן במתנת בריא בכה"ג לא קנה דאין קנין לאחר מיתה והרי הרגע הראשון של חלות המתנה הוא בעצם רק לאחר המיתה [ומרגע זה הוא חל למפרע], ורק בשכ"מ תקנו שלא מן הדין דאף לאחר מיתה יכולה לחול מתנתו [אלא שתקנו שתחול למפרע מן הטעם שיתבאר בסמוך].

והנה דעת הרמב"ם מורה כהתוס' והרא"ש, שכן הטעים (בהלכות זביה י"ב) דין זה דשכ"מ שאמר הולך מנה לפלוני ומצאו שמת, אם היה קיים בשעה שנתן לו השכ"מ זכו יורשי המקבל - 'שדברי שכיב מרע ככתובין וכמסורין הן'. ולא נימק משום ש'הולך' משמעותו בשכ"מ 'זכה' - משמע שמפרש כהתוס' והרא"ש דדינא הוא דמתנתו חלה משעת האמירה, ולא משום שבהגבהת השליח זיכה למקבל. ומאידך הרי כתב הרמב"ם (שם ח,ה-ט) שמתנת שכ"מ אינה קונה אלא לאחר מיתה, ולפיכך מוציאים לכתובת האשה ומזון האלמנה והבנות מיד אלו שצוה לתת להם, שהרי במיתתו נתחייבו הנכסים בכתובה ובמזונות, ואלו שנתן להם לא יקנו אלא לאחר מיתה - וכיצד יתקיימו שני הדברים; שמצד אחד חלה המתנה מיד וגם אם מת המקבל כבר זכו יורשיו, ומאידך לא זכה המקבל אלא לאחר גמר מיתה, שלכך האשה והבנות קדמוהו -

אלא מוכרח בדעתו כדברי האמר"מ, שחלות המתנה התחילה רק לאחר מיתה, והרי באותה שעה כבר קיבל המקבל נכסים המשועבדים לאשה ולבנות, אלא שהואיל ובאותה שעה חלה המתנה למפרע שייך שפיר שייזכו יורשי המקבל בהם, כיון שזכה מורישם למפרע [וכפי שיבואר בסמוך].

ואולם לפי זה עדיין לא יתורצו דברי הר"ף והרמב"ם הנ"ל שאם שתק המקבל ואחר כך צווח לא מהני חזרתו, שהרי לפי האמור הלא בזמן שצווח עדיין לא זכה, ורק השתא דיינין לה מתנה למפרע, וא"כ מדוע לא תהני חזרתו, וכשם שמועילה חזרת השכ"מ מהאי טעמא.

א אך באור הדבר הוא כמוש"כ באבן האזל (זכיה ט"א) דשאני מתנת שכ"מ ממתנה לאחר ל', דהנותן מתנה לאחר ל' לא נגמר הקנין עד יום השלשים, לא כן מתנת שכ"מ דהמעשה נגמר מיד אלא שחלות המתנה לא חלה עד לאחר גמר מיתה, ולכן לא מהני עומד וצווח.

ובאור הדברים עפ"י יסוד הגר"ח (בגטין עה) והגרש"ק (שערי ישר ה,כא ז,ח ובמערכת הקנינים) בפירוש דברי הרשב"א (בקדושין סג - עפ"י הסוגיא בב"מ טז) שאף כי המקנה דבר שלא בא לעולם [לרבי

ב שיעור י"ב ד-ו. וע"ע שיעור קכב, בגדר תנאי דא"ס.

ג נראה שזו גם כוונת רש"י: "שכל זמן שלא חזר בו דבריו ככתובים וכמסורים והולך ידיה זכי הוא" [ואם הכוונה להולך בזכי, היה לו לומר 'זכוי', וגם מהו שהאריך שדבריו ככתובים וכמסורים] - כלומר דבריו נידונים כאילו כבר נעשו, והולך לפלוני נידון ככתובים וכמסורים לאותו פלוני מצד התקנה. ולפי"ז הדין אמור רק באופן של מתנת שכיב מרע, ואם עמד חזר. אכן ברשב"א שם משמע שאפילו נתן מתנת בריא הולך ידיה זכוי דמי משום אומדן דעתו, וכמוש"כ בקצוה"ח קכה סק"ה.

כתב הרשב"א בתשובה (ח"ד צב ובהמשכה בח"ג קכב).

הרי מבואר שלהרא"ה והריטב"א [ונמו"י ב"ב, וכ"ד התוס' בגטין ט] כללא דשמואל 'כל שאם עמד חוזר - חוזר ממתנתו' אמור רק היכא שקנה מדין המיוחד של מתנת שכיב מרע, אבל כשקנה 'מעכשיו' כבירא אינו יכול לחזור ואעפ"כ אם עמד חוזר. ואילו הרשב"א כתב דכללא דשמואל אמור בכל אופן.

ב. נפקותא נוספת לענין גט; דהנה אמר רב הונא (בגטין סו. עב): גיטו כמתנתו מה מתנתו אם עמד חוזר אף גיטו אם עמד חוזר. ופרש"י מה מתנת שכיב"מ אם עמד חוזר בלא שום תנאי אף גיטו נמי אם עמד חוזר ממילא. ורבנו תם (בתוס' עב): פליג, דלא דמי גט למתנת שכיב"מ דמתנה אינה חלה כלל אלא לאחר מיתה אבל גט חל מחיים וא"א שיחול לאחר מיתה, הלכך אינו חוזר [ומה דאמרין גיטו כמתנתו היינו כשהתנה במפורש אם מת מחולי זה]. הרי שרש"י ס"ל כהרשב"ם בפירוש האומדנא, הלכך לא שנה מתנה לא שנה גט איכא להך אומדנא שנותן רק על דעת שימות מחליו. ואילו ר"ת נקט להדיא בספר הישר (קמח) בפירוש האומדנא כהרשב"א, שנותן מתנת שכיב"מ שתחול לאחר מיתה ולא מתנת בריא, ולשיטתו זו כתב שאי אפשר להשוות גט למתנה לענין שאם עמד חוזר, דהלא בגט אין שייכות תקנת שכיב מרע ואינו חל לאחר מיתה.

ג. ועוד נפ"מ לענין הקדש שכיב מרע, שנסתפקו בגמרא (ב"ב קמח): אם עמד חוזר כדין מתנת שכיב"מ, אם לאו דכל לגבי הקדש גמור ומקני. ולפי הצד שאם עמד חוזר נחלקו הראשונים אם יכול לחזור בו בחליו; דעת הרא"ה (בתשובה המובאת בשו"ת הריטב"א עט) שאין יכול לחזור, משום שלא תקנו דין 'מתנת שכיב מרע' בהקדש כל עיקר וחל ההקדש מחיים. ופירש טעמו, מודאמרין (קמט). מתנת שכיב"מ כירושא שויה רבנן, ונקט הרא"ה לפרש שעשאוה חכמים דין ירושה ממש, ע"י שהפקיעו את כל הקרובים מזכות ירושתם מכח הפקר ב"ד הפקר, עד למקבל המתנה, ונמצא הוא היורש הראוי. ומפני כן אין שייך דין 'מתנת שכיב"מ' בהקדש שאינו בתורת ירושה [והוא הדין לשיטתו בשכ"מ הנותן לגר, או גר הנותן שהרי אין לו יורשים]. ואם כן על כרחך הקדש שכיב"מ כהקדש בריא וחל מעכשיו הלכך אין יכול לחזור בו. ואעפ"כ אמרו בגמרא שאם עמד חוזר - הרי דאזיל הרא"ה לשיטתו שמפרש האומדנא שכל הנותן בחליו, על תנאי שימות הוא נותן, אחת לי אם מועילה מתנתו מדין 'מתנת שכיב"מ' אם לאו.

ואילו הרשב"א (בתשו' הג"ל, והובאו גם בשו"ת הריטב"א שם. וכן הובאה מחלוקתם בנמו"י נדרים כט) חלק בתוקף על הרא"ה שלא יתכן שאם עמד חוזר ומאידיך אין יכול לחזור בו, דהא כללא כייל שמואל, כל שאילו עמד חוזר חוזר ממתנתו. ונקט הרשב"א שאף בהקדש איתא לתקנה דמתנת שכיב"מ, ונחלק על עיקר יסודו של הרא"ה שהפקיעו מהקרובים שם יורשים וממילא נשאר המקבל כיורש הקרוב. [ואזיל הרשב"א לשיטתו גם בזה (בנדרים מח) גבי יורש שהוא מודר הנאה, נעשו הנכסים הפקר ולא זכה בהם היורש המרוחק יותר,

למפרע, והרי הוא זוכה בה כחי. נמצא א"כ ששיטת הרמב"ם מוכחת כדרך זו מכמה צדדים, רק אכתי קשיא מדוע יכול השכ"מ לחזור בו ממתנתו מאחר וכבר הושלם המעשה בשעה ראשונה, וגם הלא בסוף מת מחולי זה.

ד אכן הדברים יתבארו לכשנעיין בעיקר הדין דאם עמד חוזר, שמבואר בגמרא שהוא מטעם דאזלינן בתר אומדנא, ופירש הרשב"ם שאומדים דעתו שנותן רק על תנאי שימות מחליו. ובקהלות יעקב (ב"ב מא) תמה מה צורך באומדנא, תיפו"ל דכיון שעמד לא הגיע זמן המתנה שהרי מתנת שכיב"מ לא חלה אלא לאחר שמת והרי לא מת. והנה אם נתפוס הקושיא כפשטותה - אין לה מקום, שהרי ודאי צריך לאומדנא לבטל המתנה גם אם עמד מאותו חולי ומת לבסוף שלא מאותו חולי. אכן עדיין יש מקום לסברא זו אם נפרש שזמן המתנה מוגדר הוא בעיקר התקנה כ'מיתה מחולי זה', כי אז כשעמד נמצא שלא הגיע הזמן.

ועל כן אין קושיא על הרשב"ם בסברא אם נקט שזמן חלות מתנת שכיב"מ מוגדר כ'לאחר מיתה' ורק משום דאזלינן בתר אומדנא אנו באים לבטל המתנה [הגם שמת ברבות השנים וכבר הגיע זמן המתנה], כיון שעמד מאותו חולי, ולא נתן אלא בתנאי שלא יעמוד מאותו חולי. ואולם יש מקום בסברא לומר שזמן המתנה מעיקרא הוא כשימות מאותו חולי, ולא משום אומדנא אלא מעיקר דין מתנת שכיב"מ. ואכן כן מפורש בדברי הרשב"א (בתשובות המיוחדות, ו-1 הובא בב"י רט), שאפילו אמר בפירוש תהא צוואתי קיימת גם אם אתרפא לגמרי ואעמוד כמה שנים - אין בדבריו כלום, 'מתנת שכיב מרע דרבנן היא, והם לא אמרו שתהא מתנתו קיימת אלא כדי שלא תטרף דעתו עליו ולפיכך קיימו דבריו לאחר שימות, אבל זה שעמד ונתרפא לגמרי הרי לו זמן לחזור וליתן ואין חוששין לו שמה תטרף דעתו מעתה, וכשעמד נתבטלה לגמרי מתנתו'.

אלא דלפי זה צ"ב מהו שתלו בגמרא דין זה דאם עמד חוזר בנידון אי אזלינן בתר אומדנא, והלא אין צורך באומדנא אלא כך הוא עיקר צורת התקנה דמתנת שכיב"מ - אכן כבר ביאר הריב"ש (שם בתשובה רז) אליבא דהרשב"א, דהאומדנא עניינה שנתכוין למתנת שכיב מרע שהיא חלה לאחר מיתה ולא למתנת בריא שחלה מיד.

נמצינו למדים שתי שיטות בבאור האומדנא שאם עמד חוזר; לדעת רשב"ם האומדן הוא שנותן בתנאי שימות מחולי זה, ולפי"ז אין זה ענין לדין 'מתנת שכיב מרע' אלא לעצם היותו שכיב מרע. ואילו להרשב"א האומדן הוא שדעתו ליתן כדין מתנת שכיב"מ שקבעו חכמים שזמנה לאחר 'מיתה מחולי זה' דוקא וממילא אם עמד מתנתו בטלה, ולא כמתנת בריא החלה בכל אופן.

ובמה נפקותא בדבר. א. שכיב מרע שהקנה 'מעכשיו'; לפירוש רשב"ם אף באופן זה אם עמד בטלה המתנה, שהרי אומדים דעתו שלא נתן אלא על דעת שימות. וכן כתב הריטב"א בכמה מקומות (גטין ט סו עב וב"ב קנא והובא גם בנמו"י שם), והביא כן בשם הרא"ה. והולך הריטב"א לשיטתו (ע"ש ובקדושין נ) שפירש האומדנא כהרשב"ם, שהוא כנותן בתנאי שימות. ואילו לפירוש הרשב"א שהאומדנא היא שנותן בתורת מתנת שכיב"מ, הרי זה שהקנה מעכשיו הוי מתנת בריא ולא מתנת שכיב"מ הלכך אם עמד אינו חוזר. ואכן כן

ה ואילו הרשב"א לשיטתו בדף קנא. ובדף קנו. שכתב דאי אפשר דבעי קנין ואם עמד חוזר, שלכן לרב הונא משמעה מוחמת מיתה בעי קנין במקצת נכסים, או לרבי אלעזר דכל שכיב"מ בעי קנין - אם עמד אינו חוזר. [צ"ע ברשב"ם קנו. שכתב מסבירא דלר"א שמתנת שכיב"מ צריכה קנין, כשם שאין יכול לחזור בחליו כך אם עמד אינו חוזר - והרי לשיטתו אין הדברים תלויים בז"ז, שאף בלא תקנה מיוחדת בשכיב"מ איכא אומדנא שלא נתן ע"ד שיעמוד. ומזה היה נראה דאין לדייק מלשון רשב"ם שפירש האומדנא דנותן רק ע"ד שימות, שה"ה במתנת בריא. תדע, שגם הרשב"א בדף קנב. כתב כלשון זו ואעפ"כ סובר להדיא דבמעכשיו אם עמד אינו חוזר.]

הבא לבטל את המעשה, ועל כן דיינינן ליה דאין ספק-תנאי מוציא מידי ודאי-מעשה. לא כן הרמב"ם לשיטתו שפירש האומדנא כהרשב"א, הלכך הספק מוגדר במהות המעשה, האם מתכוין למתנת שכ"מ או גמר ומקני ליתן כבריא, ועל כן דינו כשאר ספקות דהמע"ה. וכבר נתבאר עיקר דברים אלו בשו"ת אחיעזר (ח"ב כב).

א"א שיש להעיר דמאידיך משמע מדברי הרמב"ם (גירושין ט, טז) לענין גט כפרש"י דבטל הגט אם עמד [ורק משום שלא יאמרו גיטו לאחר מיתה מגרש כמו מתנה, אין גיטו כמתנתו]. וכן לענין הקדש, נקט הרמב"ם (ערכין ז, יט) ששכיב מרע שהקדיש אינו יכול לחזור בו בחלייו.

ואפשר לומר בשיטתו עפ"י מהלך האחיעזר שם, דבכל מתנה שנותן כשהוא שכיב מרע בסתם, שתי האומדנות קיימות, שאינו נותן אלא על תנאי שימות מאותו חולי, וגם שדעתו ליתן כמתנת שכ"מ שהיא חלה רק לאחר מיתה. ואולם כשאומר 'מעכשיו' להדיא בטלה גם האומדנא של התנאי, אבל במקום שלא פירש 'מעכשיו' אלא שהוא חל מעכשיו מצד הדין, כגון בהקדש ובגירושין - אכתי קיימא האומדנא של התנאי, שאינו עושה אלא על דעת שימות].

א אחר כל זאת, כיון שנתבאר בדעת הרמב"ם שמפרש האומדנא כהרשב"א, שדעתו ליתן המתנה בתורת מתנת שכיב מרע שתחול לאחר מיתה, נפתח הפתח ליישוב שיטתו כיצד יכול השכ"מ לחזור בו, ומאי שנא מהמקבל שאין יכול לחזור כיון שכבר הושלם המעשה - וזאת עפ"י ד"הר"י בן מנחם שגרס בדברי שמואל 'כיון שאילו עמד חוזר - חוזר במתנתו' [ולא 'כל שאילו עמד...'], דמשמע שדין החזרה בחליו מסתעף בסברא מהדין דאם עמד חוזר, וכבר עמד בזה הרב המגיה על הריב"מ, מה טעמה של נתינת הטעם, והלא זה שאם עמד חוזר יסודו באומדנא כנ"ל, ואילו מה ששכ"מ חוזר ממתנתו זהו משום שעדיין לא חלה המתנה וחזרה בתוך ל'.

ונראה שלאור כל האמור למדנו עומק דברי הר"י מגאש, והיא גם שיטת הרמב"ם, הרגיל להלך בדרך רב רבו, דלעולם אין הטעם ששכ"מ חוזר בחליו משום דהוי כחזרה בתוך ל', שהרי נתבאר בדברי הרמב"ם שמעשה-הקנין נגמר מיד וכמעכשיו בדבר שלא בא לעולם שאינו חוזר, וכפי שמבואר ברמב"ם גבי המקבל שאפילו צווח מחיים אין יכול לחזור - רק מהך טעמא גופא דאם עמד חוזר, שפירש הרשב"א שהוא מפני שכך היתה עיקר צורת התקנה דלא תיחול מתנת שכ"מ אלא במקום טירוף הדעת ולא כשעמד מחליי [והאומדנא אינה נצרכת אלא לגלות לנו שנתן בתורת מתנת שכ"מ], הרי מהאי טעמא גופא אם בא לחזור בו חוזר, שהרי השתא שחוזר בו לא שייך טעמא דטירוף הדעת להחל המתנה [ואדרבה, איכא סברא לטירוף דעתו אם לא נקבל חזרתו], נמצא שכל 'חזר' חשיב 'עמד', דבתרווייהו יש סברא שלא תחול המתנה מעיקר דין התקנה. והרי הם הם דברי הר"י בן מנחם דכיון דאם עמד חוזר - חוזר במתנתו, שהחזרה בחליו הוי כעמד מתוך חליי, דחד דינא וחד טעמא לתרווייהו.

ז ובוזה היה אפשר לדחות דמצד נדרו אין יכול לחזור הגם שלא חל הקנין מדין מתנת שכ"מ, וכדרך שכתב הרמב"ם (ערכין פ"ו) לענין נדר בדבר שלא בא לעולם - ע' באריכות בשיעור פט. ומ"מ מדין הגט אחתי קשיא דחזוין להדיא שאם עמד חוזר אף במקום שחל מחיים.

וכפי שביאר הגרא"ו (בקובץ הערות מ) דס"ל להרשב"א דהרחוק במקום הקרוב אין לו תורת 'יורש' כל עיקר. הלכך לא יהני שיפקיעו חכמים זכות הירושה מהקרובים, דסו"ס אין על הרחוקים שם יורש]. ועל כן שפיר יכול לחזור בו ככל מתנת שכ"מ. הרי אזיל הרשב"א לשיטתו דכל עיקר דינא דמתניתין דאם עמד חוזר, אינו אמור אלא במתנת שכיב מרע, דאין לדעתו אומדנא חיצונית מכח מצבו שנותן רק בתנאי שימות, אלא אומדנא שהוא נותן מתנת שכיב מרע ולא מתנת בריא, ורק מכח הדין בטלה המתנה מאליה אם עמד, דכשעמד לא שייך טעם טירוף הדעת ולא תקנו ככגון זה שדבריו ככתובים וכמסורין.

וור' בספר החינוך (ת) שהאריך שלא כדרכו, במחלוקת זו בדין הקדש שכיב מרע אם עמד חוזר אם לאו. והוא משום מעשה זה שארע בעירו ברצלונה, שנחלקו בו הרא"ה והרשב"א. וכתב שם בשם מורו שאם עמד חוזר, והיא הוראת הרשב"א. ומכאן הוכיח הגרא"ז מרגליות (בבית אפרים) שמחבר החינוך אינו הרא"ה אלא תלמיד הרשב"א.

והנה הרמב"ם (זכיה ח"ה) כתב: 'אל תטעה בשכיב מרע שכתב כל נכסיו ופירש שנתן הכל מעכשיו והקנה מחיים - שאין זה מתנת שכיב מרע אלא כשאר כל מתנות הבריאים וכו' ואין יכול לחזור בו'. הרי נקט כהרשב"א דבמעכשיו אם עמד אינו חוזר. ובוזה מדויקת לשון הרמב"ם בפירושו האומדנא שאם עמד חוזר (שם ה"ד): 'שאומד דעת הוא שלא נתן זה הכל אלא שנתכוון שלא יקנו כלום אלא לאחר מותו', והלשון צריך באור, דהול"ל בפשיטות שאומד הדעת הוא שלא נתן אלא על תנאי שימות (וכבר עמד בזה בקה"י) - אך כוונתו בדבריו אלו לסברת הרשב"א והריב"ש, שהאומד הוא שלא נתן כל נכסיו כמתנת בריאם אלא כמתנת שכ"מ הנקנית רק לאחר מותו. והרי דבריו תואמים היטב לשיטתו. [ובזה יש ליישב כפל ההלכות שם ה"ז והכ"ג, וכן בשלחן ערוך. ועיי'].

הרי הראנו לדעת שתי שיטות קמאי ז"ל בבאור פשט הגמרא באומדנא דאם עמד חוזר, אם הוא משום 'תנאי' במתנה (רשב"ם רש"י רא"ה וריטב"א) או משום דדעתו ליתן במתנת שכ"מ שתחול רק לאחר מיתה (רשב"א, ר"ת, רמב"ם). ומפלוגתא זו מסתעפים מחלוקתם לדינא בכמה מקומות, אם במקום שאין אמור דינא דמתנת שכ"מ איתא להך דינא דאם עמד חוזר אם לאו; בשכ"מ המקנה מעכשיו, באומר תנו גט, ובמקדיש.

ה [והנה היה אפשר להסביר בזה ענין נוסף שנחלקו בו הראשונים לשיטותיהם, בהא דאבעיא להו (קמח): בשכיב מרע שהקדיש כל נכסיו אם עמד חוזר אם לאו, ועלה בתיקו. ופסק הרמב"ם (ט, יט) שחוזר, ואילו הרא"ש פסק שמספק אין המתנה בטלה. ויש לפרש שהרא"ש הולך לשיטתו בגטין (עב) כרש"י שהאומדנא היא תנאי במתנה, שנותן על מנת שימות מחליי, ועוד הולך בזה לשיטתו (בכלל מה, כד) שספק תנאי אין מועיל לבטל מעשה ודאי, דהתנאי מלתא אחריתי הוא [כשיטתו בכלל להט, וכלל מוב], כלומר דבר חיצוני